

KAS YRA TIKRASIS SENEKOS LAIŠKŲ LUCILIJUI ADRESATAS?

Jovita Dikmonienė

Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas

Anotacija. Remiantis antikiniiais šaltiniais ir klasikinės filologijos specialistų tyrimais straipsnyje nagrinėjama Senekos Laiškų Lucilijui adresato problema. Čia pateikiamos dvi teorijos, iš kurių viena grindžia teiginį, kad Laiškai Lucilijui yra tikri ir Lucilijus buvo realus asmuo, kita – kad Lucilijus yra išgalvota asmenybė, kūrinio personažas, o Laiškai – literatūros kūrinys, adresuotas visiems skaitytojams. Straipsnyje aptariamos antikinio epistolinio žanro tradicijos, analizuojama Epikūro ir Cicerono laiškų įtaka Senekai. Čia taip pat tyrinėjami romėnų filosofo biografijos faktai, stoicizmo idėjos, Laiškų parašymo laikas ir aplinkybės, kurios leidžia pagrįsti vienos iš pateiktų teorijų teisingumą.

Raktažodžiai: Seneka, laiškai, adresatas, stoicizmas, epikūrizmas.

Key words: Seneca, letters, addressee, Stoicism, Epicurism.

Senekos *Laiškai Lucilijui* ir *Diatribės* – pirmieji antikos stoikų išlikę veikalai. Populiariausias ir šedevru vadinamas Senekos veikalas *Laiškai Lucilijui* sulaukė didžiulio filosofų ir antikinės literatūros tyrinėtojų dėmesio. Vieni žymiausių dabartinių Senekos *Laiškų* tyrinėtojų yra Bradas Inwoodas (Inwood, 2005), Miriam T. Griffin (Griffin, 1992), Martha Nussbaum (Nussbaum, 1994), Pierre'as Grimalis (Grimal, 1978) etc. Kol kas neturime lietuvių autorių monografijų, skirtų Senekos filosofijai, tačiau visi Senekos filosofiniai veikalai Dalios Dilytės jau yra išversti į lietuvių kalbą ir sulaukė ne vienos pakartotinės publikacijos. Taip pat yra keletas lietuvių autorių Senekos *Laiškų* tyrinėjimų (Aleknienė, 1998; Aleknienė, 2005; Lasinskas, 2013).

Vis dėlto ne visi klausimai, susiję su Senekos *Laiškais*, yra atsakyti. Iki šiol nėra sutariama, kam buvo skirti Senekos *Laiškai Lucilijui*. Pavyzdžiui, D. Dilytė, remdamasi P. Grimaliu, tvirtina, kad Lucilijus buvo istorinis asmuo, o laiškai – tikri (Dilytė, 1999, 491; Grimal, 1978, 155–164). Tačiau B. Inwoodas rašo, kad dabar visų plačiai priimta laikyti Senekos *Laiškus Lucilijui* literatūros fikcija (Inwood, 2005, 346)¹.

Straipsnio tikslas yra bandyti iš naujo užklausti ir atsakyti, ar Senekos laiškai yra tikri ar literatūros kūrinys, adresuotas plačiam skaitytojų ratui, įvertinant naujausius klasikinės filologijos specialistų tyrinėjimus.

¹ „It is now widely accepted [...] that the correspondence of Seneca with Lucilius is to a great extent fictitious“.

Senekos *Laiškų Lucilijui* adresatas

Kas buvo Lucilijus, nėra tiksliai žinoma. Apie Lucilijų liko žinių tik iš Senekos *Laiškų, Gamtos klausimų* ir traktato *Apie apvaizdą*, kuriuos Seneka jam skyrė. Anot Senekos, Lucilijus, kilęs iš Pompėjų, buvo Sicilijos vietininkas, senas žmogus, bet šiek tiek jaunesnis už Seneką. Lucilijus sulaukė didelės šlovės, rašė eilėraščius, turėjo daug klientų, turto. Iš *Laiškų* žinome, kad Lucilijus prašė Senekos tapti jo dvasiniu vadovu ir išmokyti gyventi pagal stoikų principus.

Pasak V. S. Durovo, laiškų adresatas Lucilijus – realus asmuo, nors laiškai adresuoti ne tik Lucilijui, bet ir visiems skaitytojams (Durov, 2000, 352). Yra išlikusios kito Lucilijaus bendravardžio, Senekos amžininko, gyvenusio I a. po Kr. Romoje, epigramos, tačiau jis netapatinamas su Senekos *Laiškų* personažu (Kudulytė-Kairienė, 2010, 21).

Seneka *Laiškus* pradėjo rašyti senatvėje, pasitraukęs iš politikos. Todėl galima maždaug nustatyti jų parašymo datą. Manoma, kad tai periodas tarp 62 m. žiemos ir 64 m. rudens. Kai kurie autoriai datuoja laiškus nuo 63 m. žiemos iki 64 m. rudens (Griffin, 1992, 353). Išaiškinus Pizono sąmokslą, Neronas privertė Seneką nusižudyti 65 m. pavasarį. Neaišku, ar visi Senekos laiškai buvo publikuoti; Lucilijaus rašytų laiškų neišliko. Aulas Gelijus liudija, kad Seneka parašė mažiausiai dvidešimt dvi *Laiškų* knygas (Gell. *NA*. 12. 2. 3) – jis cituoja eilutes iš dvidešimt antrosios, tačiau iki mūsų dienų liko tik dvidešimt knygų (iš viso 124 laiškai).

Seneka visada pradeda ir užbaigia laišką ritualine forma: *Seneca Lucilio suo salutem* („Seneka sveikina mieląjį Lucilijų“) ir *Vale* („Lik sveikas“). J. Wightas Duffas

tai laiko įrodymu, kad Senekos korespondencija su Lucilijumi yra tikra. Argumentuodamas jis pateikia dar kelis faktus: Seneka kai kurių laiškų pradžioje mini, jog gavo iš Lucilijaus laišką (Sen. *Ep.* 48. 1, 71. 1, 75. 1), taip pat pateikia daug labai intymių, jausmingų pasažų bei mini realių istorinių asmenybių. J. W. Duffas nepritaria filologams, kurie anksčiau dažniausiai remdavosi stoicizmo pasekėju, Senekos tyrinėtoju belgų humanistu Justu Lipsijumi, teigusiu, kad Senekos korespondencija fiktyvi (Duff, 1960, 179–180)².

Stoikų ir epikūrininkų mokyklų įtaka

Labai dažnai Seneka cituoja Epikūro mintis, netgi jį vadina „Lucilijaus filosofu“: *Possum enim tibi vocem Epicuri tui reddere et hanc epistulam liberare* („Išpirkdamas šį laišką galiu tau pateikti tavojo Epikūro posakį“) (Sen. *Ep.* 23. 9)³. Todėl manoma, kad Lucilijus buvo epikūrininkas ir Seneka tokiu būdu norėjo įsiteikti savo draugui (Gagliardi, 1991, 31; Brinckmann, 1963, 117–118).

Epikūrininkai propagavo idėjas, kurias stoikai griežtai smerkė (nuo visuomenės izoliuotą gyvenimą, be rūpesčio, atsidavus malonumui, ieškant ramybės ir naudos sau). Stoikams buvo svarbi pareiga, darbas kitų labui, aistrų suvaldymas ir dorybės (*virtus*) kaip aukščiausio gėrio ugdymas. Nepritartume Povilui Lasinskui, kuris teigia, kad Seneka laikė Epikūrą savo pirmtaku, o stoikų ir epikūriečių idealai panašūs (Lasinskas, 2013, 10). Iš tiesų Seneka

² *Annaei Senecae philosophi opera, quae exstant omnia, a Iusto Lipsio emendata, et scholiis illustrata*. Antwerpen: Plantijn-Moretus. 1605.

³ Vertė D. Dilytė. Čia ir toliau cituojama iš: Seneka, Lucijus Anėjus. 1999. *Laiškai Lucilijui*. Vilnius: Pradai.

Laiškuose epikūrininkus vadina „priešų stovykla“ (*aliena castra*) (Sen. *Ep.* 2. 5) ir niekada savęs su jais netapatina, ypač dėl epikūrininkų propaguojamo naudos ir malonumo siekimo. *Laiškų Lucilijui* autorius pašaipiai vadina Epikūrą „malonumų mokytoju“ (*magister voluptatis*) (Sen. *Ep.* 18. 8). Seneka bando pasiteisinti, kodėl Lucilijui mieliau cituoja Epikūro posakius, o ne „saviškių“ – stoikų: jo cituojamos Epikūro mintys yra geros ir priklauso visiems žmonėms (Sen. *Ep.* 8. 8).

Ne vienas tyrinėtojas pastebi, kad Seneka *Laiškuose* cituoja daugybę sentencijų. Manoma, kad antikiniame laiške vartojamos sentencijos-citatos buvo susijusios su laiško etiketu (Miller, 1967, 8). Kitų autorių nuomone, Senekos cituojamos sentencijos iš Epikūro ir kitų filosofų raštų buvo susijusios su autoriaus temperamentu, humoro jausmu, noru pagyvinti, išpuošti ir išdailinti savo laiškus (Evenepoel, 2006, 193). Tačiau dvidešimt devintame laiške Seneka prisipažįsta, kad jam jau gėda siųsti Lucilijui sentencijas, išrinktas iš didžiųjų filosofų kūrinii. Sentencijos esą tinkamos tik pradžiamoksliai. Trisdešimtam laiške nebėra sentencijų-dovanų. Vėliau Lucilijus prašo atnaujinti šią praktiką ir vėl siųsti jam dovanas, tačiau Seneka atsako, kad Lucilijus padarė pažangą ir jam nereikia dovanų (Sen. *Ep.* 33). Vėliau, trisdešimt devintame laiške Seneka sutinka siųsti knygas, komentarus, nes Lucilijus jau turėtų skaityti stoikų veikalus, o ne doktrinos santraukas ar pamokymus (*praecepta*). Dar vėliau, kai Lucilijus paprašo paties Senekos knygų, Seneka reikalauja, kad jo veikalus Lucilijus skaitytų kritiškai (Sen. *Ep.* 45. 2).

Skirtingai nei platonikų ir Aristotelio pasekėjų mokyklose, kuriose buvo

taikomas dialektinis klausimų-atsakymų metodas, epikūrininkų ir stoikų filosofinėse mokyklose (IV–I a. pr. Kr.) mokymo programa buvo dedukcinė ir sisteminė (Hadot, 2005, 124–125). Anot Pierre'o Hadot, ugdymas epikūrininkų mokykloje prasidėdavo nuo trumpo Epikūro doktrinos sąvado, pateikto trumpučiu sentencijų forma, skaitymo ir įsiminimo. Po to mokinys susipažindavo su labiau išplėtotais sąvadais, tokiais kaip *Laiškas Herodotui*, o galiausiai, jei norėdavo, galėdavo imtis didžiojo Epikūro veikalo *Apie prigimtį*, kurį sudarė trisdešimt septynios knygos. Bet jis visada turėdavo sugrįžti prie sąvado, kad nepasimestų tarp detalių ir nuolat išlaikytų visumos vaizdą (Hadot, 2005, 125–126; Hadot, 1969, 347–354). P. Hadot pabrėžia, kad stoikai taip pat stengėsi pristatyti savo doktriną pagal griežtai sistemingą tvarką. Jie irgi reikalavo iš savo mokinių, kad šie visada mintyse išlaikytų pagrindines mokyklos dogmas, jas tarpusavyje susietų griežtais argumentais ir sukurtų tirštą sisteminių branduolį, kuris kartais būdavo išreiškiamas viena trumpuote fraze-sentencija. Tokia forma turėjo didesnės įtikinimo galios ir labiau paveikdavo klausytojo ar skaitytojo sielą (Hadot, 2005, 126).

Galima padaryti išvadą, kad sentencijadovana *Laiškuose Lucilijui* susijusi ne tiek su laiško etiketu ar „naujuoju stiliumi“, kiek su Senekos intencija epikūrininką Lucilijų sistemingai mokyti stoicizmo doktrinos pagal nusistovėjusias epikūrininkų dėstymo metodikas ir griežtą sistemą. Šią mintį palaiko M. Griffin ir J. Schaferis (Griffin, 1992, 352; Schafer, 2011, 37–40). Sentencijos ir nuolatiniai pakartojimai *Laiškuose* turėjo skatinti Lucilijų ir būsimus Senekos skaitytojus geriau įsiminti bei išlaikyti atmintyje pagrindines stoikų

mokyklos dogmas. Todėl Senekos *Laiškai Lucilijui* savo struktūra primena stoicizmo vadovėlį, parašytą epistoline forma.

Gali kilti klausimas, kodėl Seneka pasirinko stoicizmo filosofiją dėstyti laiškų forma. Pirmiausiai, Seneka neturėjo savo mokyklos ir mokinių, kuriems būtų skyręs vadovėlį. Mūsų nuomone, Seneka pasirinko laiško formą, nes ji leido sukurti asmeninį, intymų santykį su skaitytoju, plėtoti daug ir įvairių temų. Diatribėje pagal žanro reikalavimus buvo galima išanalizuoti tik vieną temą. Tačiau senatvėje filosofas pradėjo skubėti. *Laiškuose Lucilijui* jis save apibūdina kaip skubantį filosofą, kuris jaučia, jog laiko liko nedaug, o temų, kurias dar nori išanalizuoti, – gausu. Galiausiai, Seneka buvo vienas iš nedaugelio romėnų autorių, kuris taip imliai perimdavo visas naujoves ir išbandė tiek daug įvairių literatūros žanrų: rašė politines kalbas, satyras, eilėraščius, tragedijas, filosofinius traktatus, diatribes, paguodas ir sėkmingai pritaikė literatūrinio laiško žanrą.

Epikūro ir Cicerono laiškų poveikis

Seneka mini, kad jis remiasi laiškų rašymo tradicija (Sen. *Ep.* 21. 4, 118. 1). Manoma, kad Seneką įkvėpė Epikūras (gal iš dalies ir Platonas) išdėstyti filosofinio laiško forma stoikų doktriną (Griffin, 1992, 3–4, 352). Iki mūsų dienų išliko trys Diogeno Laertijo pateikti Epikūro laiškai, kuriuose nagrinėjama atomistika, gamtos reiškiniai ir etika. Seneka žavėjosi Epikūro laiškais, jų stiliumi (Sen. *Ep.* 21. 5, 46. 1). Kita vertus, Senekos laiškai stilistiškai nepanašūs į Epikūro. Epikūras stengėsi ne emociškai, bet intelektualiai paveikti adresatą, neteikė buitinių detalių, nesinaudojo citatomis. Jis, pasak Diogeno Laertijo, parašė tris šimtus knygų, tačiau niekada nieko necitavo, skir-

tingai nei Chrisipas ar Aristotelis, kurie išrinkę iš kitų autorių citatas parašydavo ištisas knygas (Diog. L. 10, 26–27). Pasak M. Griffin, Epikūro laiškai buvo rašomi tiems, kurie nesugebėdavo iš karto perskaityti ir įsisavinti ilgų Epikūro veikalų, o pradžiamoksliams išmokti mintinai laišką nebuvo sunku (Griffin, 1992, 352). Kadangi Seneka, kaip galima suprasti iš *Laiškų*, stoicizmo pradėjo mokytis epikūrininką, šią mokymo metodiką jis bandė pritaikyti ir savo mokiniui. Kita vertus, stoikų mokymo praktikoje nebuvo plačiai paplitusi tradicija mintinai mokytis ir apmąstyti stoikų sentencijas. Stoikai rekomenduodavo skaityti ne citatas, bet pilnus veikalus (Griffin, 1992, 352). Todėl Seneka, kaip galima numanyti, iš Epikūro perėmė idėją filosofiją dėstyti laiško forma, o iš epikūrininkų – dėstyimo metodiką: iš pradžių doktriną dėstyti sentencijomis, o vėliau ilgesniais laiškais. Po šešiasdešimt aštunto laiško Seneka apie trisdešimt laiškų skiria tik stoicizmo idėjų aiškinimui ir dėstymui. Programiniai Senekos laiškai devyniasdešimt ketvirtas ir pats ilgiausias – devyniasdešimt penktas, kaip ir išlikę Epikūro, skirti išdėstyti svarbiausius dogmos principus. Galiausiai, paskutiniuose laiškuose Seneka paaiškina Lucilijui sunkiausias klausimus, pvz., apie ontologinę dorybės padėtį (Sen. *Ep.* 113), apie etikos epistemologiją (Sen. *Ep.* 120) etc.

Tačiau ne mažesnę įtaką Senekai padarė Ciceronas. Jis „pasufferavo“ jausmingo, perpinto biografinais faktais laiško stilių. Kita vertus, tikrų biografinių faktų ir ypač gyvų asmenybių Senekos *Laiškuose* paminėta labai nedaug. Miriam Griffin pastebi, kad net Horacijaus poetiniuose laiškuose, kuriuos Seneka buvo skaitęs ir citavo *Laiškuose Lucilijui* (Sen. *Ep.* 119, 120, 28), yra daugiau autobiografinių detalių (Grif-

fin, 1992, 3). Seneka dažniausiai mini jau mirusius žmones ir pateikia autobiografines detales tik kaip mokymo pavyzdžius (*exempla*). Catharine Edwards teigia, kad Seneka turėjo nepaprastą rašytojo talentą ir potraukį save išreikšti, neatskleidžiant to, kas yra giliai asmeniškai (Edwards, 1997, 36). Tacitas *Analuose* pastebi Senekos sugebėjimą slėpti savo tikruosius jausmus (Tac. *Ann.* 14. 56).

Nors Seneka, kaip galima numanyti dėl aukšto statuso, santykių su Neronu, politinių motyvų, savo knygoje visko apie save nepasakodavo, tačiau, įkvėptas Cicerono, filosofas *Laiškuose Lucilijui* pateikė daug autobiografinių detalių: apie savo ligas, vegetarizmą, keliones, vilą, pažįstamus, daug rašė apie savo jausmus ir išgyvenimus. Kita vertus, *Laiškuose* Seneka ne giria Ciceroną dėl asmenybės atskleidimo, bet kritikuoja: Ciceronas *laiškuose* esą per daug kalba apie buitinius, politinius, prekybinius reikalus, kurie, pasak Senekos, yra visai nereikšmingi (Sen. *Ep.* 118. 1). Seneka peikia Ciceroną, kad šis siūlo Atikui rašyti apie bet ką, o iš tiesų reikėtų rašyti apie reikšmingesnius dalykus ir tyrinėti savo, o ne kitų sielą:

nec faciam quod Cicero, vir disertissimus, facere Atticum iubet, ut etiam 'si rem nullam habebit, quod in buccam venerit scribat'. Numquam potest deesse quod scribam, ut omnia illa quae Ciceronis implent epistulas transeam: quis candidatus laboret; quis alienis, quis suis viribus pugnet; quis consulatum fiducia Caesaris, quis Pompei, quis arcae petat; quam durus sit fenerator Caecilius, a quo minoris centesimis propinqui nummum movere non possint. Sua satius est mala quam aliena tractare, se excutere et videre quam multarum rerum candidatus sit, et non suffragari (Sen. *Ep.* 118. 1–2)⁴.

⁴ „Nedarysiu taip, kaip nepaprastai iškalbingas vyras Ciceronas liepia daryti Atikui: jei neturi ką, terašo, kas šauna į galvą. Man niekada netrūksta ką rašyti, nors

Taigi Seneka pabrėžia, kad visas temas *Laiškuose* apgalvoja. Jis iškelia *Laiškų* temų svarbą ir tikisi, kad jo kūryba liks vertinga ateinančioms kartoms (Sen. *Ep.* 8. 1–2). Seneka *Laiškuose Lucilijui* iš anksto praneša, kad jo *Laiškai* bus publikuojami, skirtingai nei Cicerono. Pastarojo kai kurie asmeniškai, neliteratūriniai laiškai buvo publikuoti tik po oratoriaus mirties.

Nors Seneka autobiografinėmis detalėmis sukuria autentiško laiško įspūdį, vis dėlto minimi biografiniai faktai *Laiškuose* nepaaiškina jo sprendimų realiame gyvenime. Pavyzdžiui, *Laiškuose* Seneka kviesdamas Lucilijų atsisakyti Sicilijos vietininko pareigų, priešingai, nei galima būtų viltis, nepaaiškina, kodėl jis pats pasitraukė iš politikos.

Savanoriškas išėjimas iš politikos ir stoikų idealai

Seneka, skirtingai nei Ciceronas, *Laiškuose* neatskleidžia tikrų motyvų, lėmusių jo pasitraukimą iš politikos. Nors Seneka ir skundžiasi bloga sveikata (Sen. *Ep.* 42), tačiau, pasitraukęs iš politikos, dar turi jėgų keliauti ir per porą metų parašyti daug knygų: *Dorovės filosofiją*, *Raginimus filosofuoti*, traktatus *Apie santuoką*, *Apie prietarus*, *Apie draugystę* (Grimal, 1998, 78). Taip pat mus pasiekusias *Gamtos klausimų* knygas, traktatą *Apie apvaizdą* ir

ir nepradedu tokių pasakojimų, kokių savo laiškus prigrūda Ciceronas: kas vargsta, ketindamas užimti kokią vietą, kas kovoja svetimomis, o kas – savo jėgomis, kas siekia konsulato padedamas Cezario, kas – Pompėjaus, o kas – piniginės, koks kietas palūkininkas yra Cecilijus, iš kurio net artimieji gali gauti pinigų tik už dvylika procentų ir nė skatiko mažiau. Geriau žiūrėti savų, o ne svetimų ydų, geriau išnagrinėti save ir pamatyti, kiek daug vietų mes tikimės, bet nesurenkame reikiamo balsų skaičiaus.“

Laiškus Lucilijui. Senekos pasitraukimas iš Nerono dvaro turėjo politinių priežasčių, apie kurias pasakoja Tacitas keturioliktoje *Analų* knygoje⁵. Seneka, jausdamas, kad po Buro mirties Neronas nori su juo susidoroti ir linksta sąmokslininko Tigelino pusėn, prašė Neroną jį išleisti poilsio ir priimti atgal dovanotus turtus. Neronas atsakė, kad turtų atgal nepriims, nes bijo sklisančių kalbų apie princepsso godumą ir Senekos saikingumą. Kaip rašo Tacitas, Neronas stebėjosi, jog Seneka prašosi į poilsį ir reiškia norą užsiimti filosofija, kai yra dar visai nesukriošęs (Tac. *Ann.* 14. 51–56). Anot Tacito, Seneka, atsisveikinęs su Neronu, „retai rodėsi mieste, neva namuose jį laikanti pašlijusi sveikata ar filosofijos užsiėmimai“ (*Seneca [...] rarus per urbem, quasi valetudine infensa aut sapientiae studiis domi attine-retur*) (Tac. *Ann.* 14. 56)⁶. Seneka *Laiškuose* visiškai nemini šių detalių, susijusių su Neronu, jo politiniais draugais ir konkurentais. Seneka atsako Lucilijui stojiškai, kad jis atsisakė veiklos, nes pasielgė blogai, dabar atgailauja ir kaip sunkus ligonis gydo savo sielą:

⁵ Anot M. Griffin, kuri remiasi Tacitu ir Dionu (Tac. *Ann.* 14.56, 15. 45 ir Dio 59. 19), Seneka galėjo apsimesti sergantis tam, kad išvengtų keblių ir sudėtingų politinių sprendimų Nerono dvare (Griffin, 1992, 42). T. Aleknienė Senekos užuominas apie jo blogą sveikatą ir ligas *Laiškuose* priima tiesiogiai. Jos nuomone, Seneka iš tiesų sirgo. Būtent ligos, artėjanti senatvė, tirštėjanti politinio teroro atmosfera vertė Seneką mąstyti apie mirtį ir gyvenimo pabaigą (Aleknienė, 1998, 67). Tačiau, pasak M. Nussbaum, Seneka, kaip ir kiti stoikai, save ir kitus vadino ligoniais ir pasitelkdami filosofiją siekė gydyti savo sielas, dvasiškai tobulėti (Nussbaum, 1994, 317). Mūsų nuomone, tiesiogiai suprasti Senekos žodžių, kad jis buvo sunkus ligonis, nevertėtų. Priešingai, tikri ligoniai mažiausiai nori galvoti apie mirtį. Seneka dažnai save kaltina ir vadina ligoniu tam, kad galėtų tobulintis ir keistis.

⁶ Vertė D. Dilytė. Cituojama iš: Tacitas, Publijus Kornelijus. 2005. *Analai*, Vilnius: Margi raštai.

Quid in otio facio? ulcus meum curo. [...] in pectore ipso collectio et vomica est. Nolo nolo laudes, nolo dicas, 'o magnum virum! contempsit omnia et damnatis humanae vitae furoribus fugit'. Nihil damnavi nisi me. Non est quod proficiendi causa venire ad me velis. Erras, qui hinc aliquid auxili speras: non medicus sed aeger hic habitat. Malo illa, cum discesseris, dicas: 'ego istum beatum hominem putabam et eruditum, erexeram aures: destitutus sum' [...] malo ignoscas otio meo quam invidias (Sen. *Ep.* 68. 7–9)⁷.

Seneka sugeba labai jautriai kalbėti apie savo jausmus, kalbę, liūdesį, jo mintys atviros, jaudinančios, keliančios užuojautą, verčiančios tikėti, kad *Laiškuose* filosofas apnuogina savo sielą. Tačiau tai – tik jausmai, juos Seneka puikiai aprašydavo ir tragedijose, dėl kurių personažų jausmų fiktyvumo niekas nesiginčija. Kadangi Seneka *Laiškuose* nepateikia konkrečių faktų, nemini konkrečių asmenybių, kyla įtarimas, kad filosofas sukūrė ir personažą Seneką ir jo fiktyvų susirašinėjimą su Lucilijumi.

Seneka *Laiškuose* pripažįsta, kad stoikai liepia užsiimti veikla, tačiau ne bet kokia:

Nec ad omnem rem publicam mittimus nec semper nec sine ullo fine; praeterea, cum sapienti rem publicam ipso dignam dedimus, id est mundum, non est extra rem publicam etiam si recesserit, immo fortasse

⁷ „Ką aš veikiu atsisakęs veiklos? Gydau savo opą. [...] [P]ačioje širdyje votis ir susikaupę pūliai. Nenoriu, nenoriu pagyrimų, nenoriu, kad sakytum: ‚Koks didis vyras! Visą paniekina ir bėga pasmerkęs žmogaus gyvenimo šėlsmą!‘ Aš nieko nesmerkiu, išskyrus save! Nėra ko tau eiti pas mane tikintis naudos. Klusti, vildamasis surasti pagalbą: čia gyvena ne gydytojas, o ligonis. Labiau norėčiau, kad išeidamas tartum: ‚Aš maniau, jog tai – laimingas ir išsilavinęs žmogus. Jau buvau beištempęs ausis, tačiau esu nuvilintas.‘ [...] [N]oriu, kad verčiau atleistum man dėl veiklos atsisakymo, o ne pavydėtum.“

relictō uno angulo in maiora atque ampliora transit et caelo inpositus intellegit, cum sellam aut tribunal ascenderet, quam humi li loco sederit (Sen. *Ep.* 68. 2)⁸.

Seneka teigia senatvėje permastęs darbo dėl kitų žmonių reikšmę ir atradęs, kaip jis galėtų pasitarnauti kitiems. Jis nė vienos dienos nepraleidžia dykinėdamas, net dalį nakties skiria mokslams, pasitraukęs nuo savo asmeninių reikalų ir užsiima būsimųjų kartų švietimu: *posterorum negotium ago. Illis aliqua quae possint prodesse conscribo; salutare admonitiones, velut medicamentorum utilium compositiones, litteris mando, esse illas efficaces in meis ulceribus expertus* („esu užsiėmęs ainių rūpesčiais. Surašau, kas galėtų jiems praversti. Lyg naudingų vaistų rinkinius patikiu raišems sveikatos pamokymus, patyręs, kad jie sėkmingai gydo manąsias votis“) (Sen. *Ep.* 8. 2). Seneka, kaip galima numanyti, čia kalba apie savo paskutiniuosius metus, pasitraukus poilsio (62–64 m.), parašytas knygas. Jis *Laiškuose* mini, kad visas temas apmąsto ir ketina juos publikuoti. Seneka rašo: *Quod Epicurus amico suo potuit promittere, hoc tibi promitto, Lucili: habebo apud posteros gratiam, possum mecum duratura nomina educere. Vergilius noster duobus memoriam aeternam promisit et praestat* („Ką Epikūras galėjo žadėti savo draugui, aš žadu tau, Lucilijau. Ainiai mane gerbs, tad aš galiu vestis su savimi ir įamžinti kitų vardus. Mūsų Vergilijus pažadėjo amžiną atmintį dviem žmo-

nėms ir pažadą išpildė“) (Sen. *Ep.* 21. 5)⁹. Taigi jei teigsime, kad *Laiškai Lucilijui*, pilni pamokymų, yra skirti ne tik Lucilijui, bet ir visiems skaitytojams, ateinančioms kartoms, taip geriau suprasime ir paties Senekos stojišką pasirinkimą iki mirties likti naudingam visuomenei. Rašydamas ir mokydamas ateinančias kartas, Seneka jaučia, kad atranda ramybę, atlieka visuomenei naudingą darbą ir išlieka praktikuojančiu stoiku.

Skirtingai nei epikūrininkai, stoikai ragino sielos ramybę atrasti neatsitraukiant nuo visuomeninių pareigų. Pavyzdžiui, Markas Aurelijus rašo: *Ἐνὶ τέρπου καὶ προσαναπαύου, τῷ ἀπὸ πράξεως κοινωνικῆς μεταβαίνειν ἐπὶ πρᾶξιν κοινωνικὴν σὺν μνήμῃ θεοῦ* („Džiaukis ir pasitenkink vienu dalyku: padaręs vieną visuomenei naudingą darbą, imkis kito, galvodamas apie dievą“) (M. Aur. 6.7)¹⁰. Stoikai mokė, kad reikia ugdyti dorybę ir gyventi vadovaujantis teisingumo, sušaldymo, kuklumo bei kitais stojiškais principais, kartu atliekant savo pareigas visuomenei. Keista, kad Seneka, tarsi užmiršęs stoikų pamokymus, prašo epikūrininką Lucilijų atsitraukti nuo visuomeninių reikalų: *oro atque obsecro [...] si potes, subduc te istis occupationibus; si minus, eripe* („meldžiu ir užkeikiu [...] jei gali, išsilaisvink iš savo reikalų, jei negali – išsiveržk“) (Sen. *Ep.* 19. 1). Nors Seneka priitaria Lucilijui, sakydamas: *‘Otium’ inquis ‘Seneca, commendas mihi? ad Epicureas voces delaberis?’* („Seneka, – priekaištau-

⁸ „Mes liepiame užsiimti ne bet kokiais valstybės reikalais, ne visada ir ne be galo. Be to, kadangi išminčiui davėme jo paties vertą valstybę, tai yra pasaulį, jis nepasitrauks iš valstybės, net jei atsistatydintų. Priešingai, palikęs savo kampą, jis gal pereis į aukštesnes ir platesnes erdves ir, pakilęs ligi dangaus, supras, jog labai žemai sėdėjo užimdamas krėslą senate ar teisme.“

⁹ Seneka šioje citatoje prilygina Lucilijų Epikūro adresatams ir Vergilijaus epo herojui Enėjui. Manoma, kad Epikūro laišakai buvo fiktyvūs, skirti visiems mokiniais ir parašyti kaip Epikūro doktrinos santrauka (Griffin, 1992, 350).

¹⁰ Aurelijus, Markas. 1997. *Sau pačiam*. Vertė Eugenija Ulčainaitė. Vilnius: Vyturys.

si man, – piršdamas poilsį, tu nuslysti iki Epikūro“) (Sen. *Ep.* 68. 10), tačiau poilsį Seneka kviečia išnaudoti gražiems darbams, o visuomenines pareigas įvertinti iš naujo. Seneka klausia Lucilijaus, ką jis paliks, pabėgęs nuo pareigų? Klientus? Tačiau jiems jo nereikia, reikia tik ko nors iš jo, tai yra turto ir pažinčių (Sen. *Ep.* 19). Pasak Senekos, laimė Lucilijų nunešė toli nuo sveiko gyvenimo būdo: Lucilijui buvo duota provincija, vietininko pareigos ir viskas, kas iš jų išplaukia (Sen. *Ep.* 19. 5). Todėl niekada neateis toks laikas, kai Lucilijus norės liautis turėti: *Si te ad privata rettuleris, minora erunt omnia, sed adfatim implebunt: at nunc plurima et undique ingesta non satiant* („Jei nukrypsi į asmeninį gyvenimą, visko bus mažiau, bet pakankamai. O dabar nepasotinta daugybė iš visur plaukiančių turtų“) (Sen. *Ep.* 19. 7). Filosofas ragina *Laiškuose* Lucilijų prisiminti, kiek galvotrukčiais pastarasis lakstė dėl pinigų, kiek vargo patyrė dėl garbės, todėl ragina išdrįsti ką nors padaryti dėl ramybės. Seneka čia vėl nemini konkrečių faktų, tik perteikia pojūčius, jausmus, nuotaikas. Kita vertus, jei Lucilijus buvo žinomas asmuo ir Seneka *Laiškus* publikavo atskiriomis knygomis, sunku įsivaizduoti, kad aukšto rango pareigūną Seneka literatūros kūrinyje prašytų atsistatydinti. Be to, šešiasdešimt aštuntame laiške Seneka rašo, kad Lucilijus jau atsistatydino, o devyniasdešimt aštuntame, šimtas pirmame ir šimtas aštuonioliktame laiškuose tęsia diskusiją apie atsistatydinimo iš pareigų svarbą¹¹. Todėl kyla mintis, kad Seneka

¹¹ Pasak Gercke'ės, Seneka tuo pačiu metu kūręs *Laiškus Lucilijui* ir *Gamtos klausimus* nevienodai apibūdina Lucilijų. Pvz., *Laiškuose* Lucilijus vaizduojamas kaip ambicingas, siekiantis karjeros (Sen. *Ep.* 19–22), tačiau *Gamtos klausimuose* jis – *ambitioni alienus* (Sen. *NQ* 4, pref. 1). Šie neatitikimai, anot Gercke'ės,

rašo ne apie realaus Lucilijaus patirtus vargus kaupiant turta, jo abejones, pasitraukimą iš politikos, bet apie savuosius rūpesčius ir apie savo veiklos pakeitimą.

Seneka Lucilijui prisipažįsta, kad kartais blogai elgiasi ir norėtų nuo jo kai ką nuslėpti, tačiau nuo dievo žmogus nieko negali nuslėpti (Sen. *Ep.* 83). Juos abu ištiko šlovė, kuri kartu nejučiomis atnešė daug ydų (Sen. *Ep.* 83). Anot Beato Schöneggo, šie fragmentai apie panašų gyvenimą ir bendras ydas gali būti Senekos parašyti tam, kad atskleistų, jog Lucilijus nėra tikras asmuo, bet literatūrinis personažas, pasitelktas kaip fabulos priemonė Senekos solilokvijai. Mokslininkas teigia, kad Lucilijus yra paties Senekos *alter ego* (Schönegg, 1999, 91–95). Tačiau Johanas Schaferis prieštarauja tokiam tvirtinimui, sakydamas, kad jei mes teigtume, jog Lucilijaus personažas buvo sukurtas tik tam, kad atspindėtų Senekos vidų ir sukurtų dialogą su pačiu savimi, mes visiškai redukuotume *Laiškuose* draugystės temą ir didaktinį metodą (Schafer, 2011, 44).

Amicitia

Seneka, skirtingai nei Senosios stojos atstovai, daugiau dėmesio skyrė draugystės temos analizei (Evenepoel, 2006, 178). Kalbėdamas apie draugystę, Seneka savo požiūrį gretina su Panaitijo ir, nepaisant polemikos dėl draugystės tikslo, su Epikūru (Evenepoel, 2006, 178). Seneka draugystės temą gvildeno trečiame, šeštame, devintame ir šimtas devintame laiškuose. Jis aptarė epikūrininkų požiūrį į draugystę, tačiau peikė draugystę *utilitatis causa* (Sen. *Ep.* 9. 8). Tikra draugystė,

leidžia manyti, kad Lucilijus buvo literatūrinis personažas (Gercke, 1896, 326–327).

pasak Senekos, yra dėl pačios draugystės (Ep. 9. 12). Epikūras kritikavo stoikus, kurie teigė, jog išminčius pasitenkina pats savimi ir jam nereikia draugo. Seneka neneigia stoikų idėjų, bet nepritaria ir Epikūriui:

Sapiens etiam si contentus est se, tamen habere amicum vult, si nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ne tam magna virtus iaceat, non ad hoc quod dicebat Epicurus in hac ipsa epistula, 'ut habeat qui sibi aegro adsideat, succurrat in vincula coniecto vel inopi', sed ut habeat aliquem cui ipse aegro adsideat, quem ipse circumventum hostili custodia liberet. Qui se spectat et propter hoc ad amicitiam venit male cogitate (Sen. Ep. 9. 8)¹².

Epikūro draugystės sampratą kritikavo ir Ciceronas dialoge *Lelijus, arba Apie bičiulybę*. Garsiausias romėnų oratorius svarsto ir pasiūpa:

Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius (quem locum breviter paulo ante perstrinxi) praesidii adiumentique causa, non benivolentiae neque caritatis amicitias esse expetendas; itaque, ut quisque minimum firmitatis haberet minimumque virium, ita amicitias adpetere maxime; ex eo fieri, ut mulierculae magis amicitiarum praesidia quaerant quam viri et inopes quam opulenti et calamitosi quam ii, qui putentur beati. O praeclaram sapientiam! (Cic. Lael. 46)¹³.

¹² „Nors išminčius pasitenkina pats savimi, vis dėlto jis nori turėti draugą, jei ne dėl ko kito, tai bent dėl to, kad tokia didelė dorybė neliktų be naudos. Ne tam, kaip sakė Epikūras tame pačiame laiške, „kad turėtų, kas slaugytų susirgus, kas padėtų pakliuvusiam į kalėjimą ar į skurdą“, bet tam, kad jis pats turėtų ką slaugyti susirgusį, ką išlaisvinti iš priešų nagų. Nedorai mąsto tas, kas žiūri savęs ir dėl to ieško draugystės.“

¹³ „Dar kiti, kaip pasakojama, aiškina netgi nežmoniškiau (tai aš trumpai paliečiau kiek anksčiau), o būtent, kad bičiulystės reikia siekti dėl apsaugos ir pagalbos, o ne dėl maloningumo ir meilės, užtat kiekvienas žmogus, kuris turįs mažiausiai jėgų ir tvirtybės, labiausiai siekiąs bičiulystės; iš čia išeiną, jog labiausiai joje apsaugos ieškančios moterėlės, o ne vyrai; silpnieji, o ne

Platonikas Ciceronas kritikuoja ir stoikus. Pasak Cicerono, nereikia klausyti stoikų, kurie atsisako draugauti su ne stoikais ir atsisako draugauti apskritai, nei draugauti su nedorais (Cic. Lael. 48). Tačiau Ciceronas ir Seneka perdeda ir ne visai teisingai perteikia epikūrininkų požiūrį į draugystę, tarsi į tam tikros rūšies pelningą sandėrį. Pasak Johno Risto, Epikūras vis dėlto atmetė utilitarinį požiūrį į draugystę (Rist, 1980, 125). Seneka *Laiškuose* iškreipia Epikūro idėjas, matyt, dėl to, kad nori sutirštinti spalvas ir parodyti, kokia ydinga yra mintis siekti draugystės dėl savanaudiškų tikslų. Seneka taip pat vengia kalbėti apie draugystės teikiamą malonumą, nes nauda ir malonumas buvo Epikūro propaguojamos idėjos. Ciceronas savo veikale *Lelijus, Arba apie bičiulybę* tik trumpai užsimena apie draugystės teikiamus malonumus. Pasak Senekos, pagrindinis draugystės privalumas yra pasiekti ir išlaikyti *virtus*.

Anot Senekos, pats vienas žmogus negali pasiekti dorybės, būtent *amicitia* sukuria sąlygas, palankias siekti *virtus*. Svarbu, kad šalia būtų stojiškai mąstantis žmogus, kuris yra labiau priartėjęs prie *virtus* nei tas, kuris tik pradėjo jos siekti. Draugiški pokalbiai su doru žmogumi apie teigiamus užsiėmimus, įpročius, veiksmus stiprina dorybę. Geri draugai savo veiksmais rodo pavyzdį ir suteikia jėgų elgtis deramai. Priartėjęs prie *virtus* žmogus gali pasidalyti savo patirtimi ir pamokyti mažiau mokantį. Seneka pastebi, jog draugystė nėra vienpusiškas *docere*, bet draugystėje atsiranda ir *discere*.

galingieji, ir nelaimingieji, o ne tie, ką laiko laimingais. Tai bent garsinga išmintis!“ Vertė Sigita Narbutas. Cituojama iš: Ciceronas, Markas Tulijus. 1998. *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulybę*. Vilnius: Vyturys.

Seneka laiškuose dažnai keičia kalbėjimo toną. Jis Lucilijui yra tarsi globėjas (*custos*), galintis pasidalyti savo patirtimi, ir mokytojas, einantis priekyje, taip pat ir kolega ar net mokinys, kai Seneka prašo Lucilijaus kritiškai žvelgti į jo knygas, elgesį ir jį patį mokyti. Seneka kartais jaučiasi tarsi ligonis, kuris žino, jog serga, ir prašo tokio pat ligonio pasidalyti savo skausmais ir patirtimi, įkvėpti vilties sveikti ir įveikti moralines ligas. J. Schaferis pastebi, kad Senekai mokytojo-mokinio santykiai nesiskiria nuo draugų santykių (Schafer, 2011, 43).

Lyginant su Cicerono traktatu apie draugystę, kuriame jis daug dėmesio skiria Romos politikų bičiulystei aptarti, Senekos *Laiškuose* nerandame jokių politinių įvykių aptarimo, čia neanalizuojama politikų draugystė ar Senekos *amicus principis* patirtis, kurią aprašė Tacitas *Analuose*, todėl mes linkstame manyti, kad tai dar vienas argumentas, jog Senekos *Laiškai* buvo parašyti kaip filosofijos vadovėlis epistolinio žanro forma. Senekai *Laiškuose* svarbesnis ne biografinis, politinis, bet pedagoginis aspektas. Seneka diskutuoja apie filosofų draugų bendradarbiavimą, mokymą ir mokymąsi bei jų dvasinį progresą (Sen. *Ep.* 35).

Seneka parodo skaitytojams, kaip gali atrodyti filosofų draugystė ir kaip ji veikia. Esminė stoikų idėja buvo moralinis progresas (*profectus*). Filosofas ragina draugauti tik su tuo, kurį gali pagerinti arba kuris tave gali pagerinti (Sen. *Ep.* 29). Seneka teigia, kad nereikia aiškinti filosofijos kiekvienam sutiktajam, kaip darė kinikai ir vienas iš jų Diogenas. Reikia pasirinkti tik tuos, kuriuos gali paveikti, ir išmokyti kažko gero, nes jei šaudysi pro šalį, nebeturėsi pakankamai reikšmės ir tiems, kuriuos ga-

lėtum pataisyti (Sen. *Ep.* 29. 2–3). Seneka mini Lucilijaus draugą Marceliną, kuris tik juokiasi iš Senekos pamokymų, todėl Seneka per daug ir nesivargina jo mokyti. Filosofas rašo: *Sagittarius non aliquando ferire debet, sed aliquando deerrare; non est ars quae ad effectum casu venit. Sapientia ars est* („Šaulys privalo ne retkarčiais pataikyti, bet retkarčiais prašauti pro šalį. Ne menas, kai tikslas pasiekiamas atsitiktinai. O išmintis yra menas“) (Sen. *Ep.* 29. 3).

Taigi Seneka, kaip ir kiti stoikai, puoselėjo idėją, kad prigimtinė stoiko pareiga yra mokyti kitus. Senekai vienas svarbiausių draugystės tikslų buvo pedagoginis. Todėl mes nepritariame B. Schöneggo minčiai, jog Lucilijus buvo Senekos *alter ego* ir pasitelktas solilokvijai (Schönegg, 1999, 91–95). Vis dėlto Seneka *Laiškuose* siekia ne išanalizuoti save, o pateikti naudingų pamokymų kitiems – savo skaitytojams. Lucilijus, kaip *Laiškų* personažas, yra reikalingas atskleisti labai svarbų mokytojo ir mokinio draugystės ryšį, kurio nesukūrus sunku mokinį išmokyti keistis, perimti naujas idėjas, o mokytojui pastebėti savo klaidas.

Nors Seneka rašo, kad jis net atmestų pačią išmintį, jei negalėtų pasidalyti ja su niekuo, kadangi joks turtas nėra mielas, jei jį turi vienas (Sen. *Ep.* 6. 4), tačiau kai kuriuose laiškuose Seneka prieštarauja pats sau. Pavyzdžiui, septintame laiške jis, pritardamas aktoriui, kalbėjusiam apie meną, kurį supras tik keli, rašo: *‘satis sunt’ inquit ‘mihi pauci, satis est unus, satis est nullus’* („užteks man ir kelių, užteks ir vieno, užteks ir nė vieno“) (Sen. *Ep.* 7. 11). Tokie prieštaravimai, pasak J. Schaferio, atspindi Senekos pastangas realistiškai pavaizduoti *Laiškus*. J. Schaferis tvirtina, kad *Laiškai Lucilijui* nėra autentiška, keleto metų susi-

rašinėjimo korespondencija. Anot mokslininko, Seneka palieka ryškių vidinių nenuoseklumų tam, kad sukurtų spontaniško susirašinėjimo įspūdį (Schafer, 2011, 47; Too, 1994, 211–224; Edwards, 1997, 34–36). Kita vertus, Senekos žodžiai, kad jam nereikia nė vieno skaitytojo, perša mintį, jog Seneka *Laiškuose* kreipiasi ne į savo draugą Lucilijų, o į save patį – Lucijų Seneką.

Seneka, kalbėdamas apie draugystę, dažnai lygina epikūrininkų ir stoikų nuostatas. Nors epikūrininkų, kaip ir stoikų, gyvenimo tikslas buvo išminties ir ramybės siekis, tačiau, pasak Donaldo Robertsono, epikūrininkai neieškojo draugų, kurie būtų išugdę stiprias dvasines, dorovines vertybes, o stoikai siūlė draugauti tik su stoikais (Robertson, 2013, 96–100). Epikūrininkai dažnai atsitraukdavo nuo politinio, visuomeninio, šeiminio gyvenimo ir gyveno tarsi atsiskyrėliai. Stoikams, priešingai, ramybė buvo susijusi tik su išmintingumu, dorybe, kuklumu, teisingumu, tarnavimu kitiems žmonėms. Stoikai tikėjo, kad draugystė su likusia žmonijos dalimi yra natūralus žmogaus gyvenimo tikslas. Visi žmonės turėtų klausyti proto, gyventi pagal prigimties ir gamtos dėsnius. Pagrindinis stoikų veikalas Zenono *Valstybė* tyrinėjo svarbiausią idealios stoikų visuomenės svajonę, kurią gali išpildyti apsišvietę, geranoriški draugai, gyvenantys kartu harmonijoje, globojami meilės dievo Eroto (Diog. L. 7. 32–33). Epikūrininkai nebuvo tokie draugiški likusiai žmonijos daliai ir nenorėjo rūpintis jos gėriu, ją mokyti, atvesti į doros, teisingumo, išminties kelią kaip stoikai. Mūsų nuomone, Senekos *Laiškų* adresatas yra visi skaitytojai, kadangi Seneka, net pasitraukęs iš pareigų, norėjo likti praktikuojančiu stoiku ir būti naudingas visuomenei. Skirdamas

Laiškus ne tik draugui, bet ir ateinančioms kartoms, aptardamas temas, kurios bus aktualios praėjus šimtmečiams ir tūkstantmečiams, stoikas pasiekia didesnę tikslą. Tatjana Aleknienė pabrėžia, kad Seneka yra visos žmonijos patarėjas, guodėjas ir auklėtojas (Aleknienė, 2005, 71), jo „*Laiškai* skirti ne tik istoriškai sunkiai apčiuopiamam ‚Lucilijui‘, bet žmonėms (taip pat ir ateities kartoms) apskritai, ir – ne paskutinėje vietoje – sau pačiam“ (Aleknienė, 1998, 69).

Kita vertus, yra dar kelios priežastys, rodančios, kad Senekos *Laiškai* negali būti tikri ir skirti tik Lucilijui. Miriam T. Griffin pateikia tris prielaidas, kodėl Senekos korespondencija su Lucilijumi greičiausiai yra fiktyvi (Griffin, 1992, 417–419). Pirmą, taip greitai, kaip parodyta *Laiškuose*, negalėjo įvykti ryškus Lucilijaus mokymo progresas. Sunku patikėti, kad epikūrininkas Lucilijus, pradėjęs mokytis nuo sentencijų (1–30 laišakai), po metų tapo tikras stoikas, tyrinėjantis dorovės epistemologiją. Antra, Seneka dažnai ir tuo pat metu parašytuose laiškuose kaitalioja „kalbėjimo toną“. Jis tai kreipiasi į Lucilijų kaip į mokinį, tai pats prašo, kad Lucilijus jį mokytų, nors *Laiškų* pradžioje Lucilijus buvo pristatytas kaip jaunesnis ir menkai išmanantis stoikų filosofiją. Trečia, pasak Senekos, Lucilijus ne visada naudojasi imperijos paštu ir jo laišakai ateina tik po mėnesio ar dar vėliau. Todėl Seneka siunčia Lucilijui laiškus, nelaukdamas atsakymo. Tačiau, remiantis tuo, kaip Seneka aprašo įvykius, mėnesio, dienos, metų laiką, paskaičiuota, kad per keturiasdešimt dienų Seneka turėjo išsiųsti trisdešimt du laiškus ir gauti iš Lucilijaus atsakymus (Bourgerly, 1911, 43–45). Vadinasi, arba Seneka siuntė laiškus ne po vieną, o knygomis, ir pats už

Lucilijų savęs paklausdavo ir atsakydavo, arba ši korespondencija yra netikra. Be to, Seneka *Laiškus Lucilijui* rašė iki pat 64 m. pabaigos. 65 m. pavasarį Seneka buvo priverstas nusižudyti. Vargu ar galėjo kas nors iš Senekos draugų tikrą Senekos ir Lucilijaus korespondenciją suredaguoti ir perrašyti taip, kad šie taptų literatūros kūrinium. Pasak M. Griffin, *Laiškus Lucilijui* Seneka iš karto rašė kaip literatūros kūrinį ir pats juos publikavo prieš mirtį (Griffin, 1992, 419).

Be to, Seneka *Laiškuose* rašo, kad Lucilijus yra jo kūrinys (*meum opus es*) (Sen. *Ep.* 34. 2). Šiuos žodžius galima interpretuoti dvejopai, kad Lucilijus, vadovaujant Senekai, keičiasi ir Seneka tuo džiaugiasi, jį laiko savo mokiniu ir *tarsi* savo kūriniu. Tačiau galima suprasti ir kitaip: Seneka sukūrė fiktyvų Lucilijaus paveikslą, kadangi *Laiškuose* užsimena, kad šiuos laiškus rašydamas apgalvoja temas, jie yra skirti plačiam visuomenės ratui ir atiteities kartoms.

Išvados

Apibendrinami galime teigti, kad *Laiškai Lucilijui* yra adresuoti visiems skaitytojams. Senekos *Laiškai* nėra asmeniniai dviejų filosofų pokalbiai apie sielą, dorybę, teisingumą. Analizė patvirtina M. T. Griffin versiją, kad *Laiškai Lucilijui* yra ne autentiško susirašinėjimo dokumentai, bet literatūrinė fikcija (Griffin, 1992, 350–354).

Tai, kad Seneka visada pradeda ir užbaigia laiškus ritualine bendravimo forma, o laiškų pradžiose mini, jog gavo iš Lucilijaus laišką, nėra svarus argumentas, kuris galėtų įrodyti, jog laiškai Lucilijui yra tikri. Būtent tokia laiškų pradžia ir pabaiga atitiko antikiniam epistoliniam žanrui

keliamus reikalavimus. Seneka *Laiškuose* nesistengė atskleisti savo kaip politiko vaidmens Nerono dvare, neparodė, kaip stoicizmo idėjas gali praktiškai taikyti politikas. Filosofas labai mažai mini realių asmenybių ir istorinių faktų, dažniausiai kalba jau apie mirusius asmenis. Seneka *Laiškuose* kuria Seneką personažą ir mes negalime būti tikri, kad autorius juose atskleidžia savo tikruosius jausmus. *Laiškai* buvo rašomi kaip stoicizmo vadovėlis, kuriame Seneka siekė išdėstyti stoicizmo dogmas ir mokymo sistemą, parodydamas draugišką mokytojo-mokinio dvasinį ryšį.

Lucilijaus asmenybė skirtinguose kūriniuose, parašytuose tuo pačiu metu, apibūdinama skirtingai. *Laiškuose* Lucilijus siekia karjeros, o *Gamtos klausimuose* ambicijos jam yra svetimos. Jei Lucilijus realiame gyvenime iš tiesų būtų buvęs Sicilijos vietininkas, mūsų nuomone, Seneka grožiniame kūrinyje negalėtų jį raginti atsakyti politinės karjeros. Senekos pasažas apie atsistatydinimą greičiausiai įterptas į *Laiškus* tam, kad pateisintų paties Senekos pasitraukimą ir įrodytų, jog tikras stoikas gali išlikti naudingas visuomenei net gyvendamas privatų gyvenimą. Jei Lucilijus būtų buvęs realus asmuo, koks jis vaizduojamas *Laiškuose*, – užsiimantis politika, administracija, poezijos rašymu ir mažai turintis laiko filosofijai, sunku patikėti, kad per keletą mėnesių būtų įsisavinęs visas stoicizmo dogmas, atsisakęs politinės karjeros ir atsidėjęs gamtos tyrinėjimams.

Tad galima daryti išvadą, kad Senekos veikalas *Laiškai Lucilijui* yra ne realus dviejų filosofų susirašinėjimo rezultatas, bet Epikūro ir Cicerono laiškų bei stoikų idėjų įkvėptas, apmąstytas stoicizmo vadovėlis, užrašytas epistoline forma, ir kartu tobulas literatūros kūrinys, skirtas ateinančioms kartoms.

ŠALTINIAI

Aurelijus, Markas. 1997. *Sau pačiam*. Vertė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius: Vyturys.

Aurelius, Marcus. 1989. *Meditations*. Ed. and transl. by C. R. Haines. Harvard: Harvard University Press (Loeb Classical Library).

Cicero, Marcus Tullius. 1884. *Laelius de Amicitia*. Ed. C. F. W. Müller. Leipzig: Teubner.

Ciceronas, Markas Tulijus. 1998. *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*. Vertė Sigitas Narbutas. Vilnius: Vyturys.

Gellius, Aulus. 1961. *The Attic nights*. With an English translation by John C. Rolfe: 3 vols. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press & London: Heinemann.

LITERATŪRA

Alekniėnė, Tatjana. 1998. „Mirties praktika: Senekos *Laiškai Lucilijui* ir graikų filosofija“. *Literatūra* 40 (3), 61–86.

Alekniėnė, Tatjana. 2005. „Filosofiniai Senekos raštai: humanizmo pamokos?“. *Literatūra* 47(3), 69–80.

Bourcery, Abel. 1911. „Les lettres à Lucilius sont-elles de vraies letters?“. *Revue de philologie* 35, 40–54.

Brinckmann, Wolfgang. 1963. *Der Begriff der Freundschaft in Senecas Briefen*. Köln: Druck Gouder u. Hansen.

Dilytė, Dalia. 1999. „Paaiškiniamai“. In: Lucijus Anėjus Seneka. *Laiškai Lucilijui*. Vilnius: Pradai, 491–508.

Duff, J. Wight. 1960. *A literary history of Rome in the Silver age*. London: Ernest Benn Limited.

Durov, Valerij Semėnoviė. 2000. *Istorija rimskoj literatury*. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakultet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Edwards, Catharine. 1997. „Self-scrutiny and self-transformation in Seneca's *Letters*“. *Greece & Rome* 44, 23–38.

Evenepoel, Willy. 2006. „Seneca's letters on friendship: Notes on the recent scholarly literature and observations on three quaestiones“. *L'Antiquité Classique* 75, 177–193.

Gagliardi, Paola. 1991. *Un legame per vivere. Sul concetto di „amicitia“ nelle lettere di Seneca*. Lecce-Galatina: Congedo.

Gercke, Alfred. 1896. *Seneca-Studien. Fleckei-*

Laertius, Diogenes. 1964. *Vitae philosophorum: Diogenis Laertii vitae philosophorum*. Ed. H. S. Long. 2 vols. Oxford: Clarendon Press.

Seneca, L. Annaeus Iunior. 1965. *Epistolae Morales ad Lucilium*. Ed. L. D. Reynolds. Vol. 1–2. Oxford: Oxford Classical Texts.

Seneka, Lucijus Anėjus. 1999. *Laiškai Lucilijui*. Vertė Dalia Dilytė. Vilnius: Pradai.

Tacitas, Publijus Kornelijus. 2005. *Analai*. Vertė Dalia Dilytė. Vilnius: Margi raštai.

Tacitus, Cornelius. 1906. *Annales: Cornelii Taciti Annalium Ab Excessu Divi Augusti Libri*. Ed. C. D. Fisher. Oxford: Oxford University Press.

sens Jahrbücher für Classische Philologie. Supplementband 22. Leipzig: B. G. Teubner, 1–334.

Griffin, Miriam T. 1992. *Seneca: A philosopher in politics*. Oxford: Clarendon Press.

Grimal, Pierre. 1978. *Seneca*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Grimal, Pierre. 1998. *Seneka*. Vertė Rasa Balčikonytė. Vilnius: Aidai.

Hadot, Ilsetraut. 1969. „Épicure et l'enseignement philosophique hellénistique et romain“. *Actes du VIIIe Congrès de l'Association Guillaume Budé*. Paris: Les Belles Lettres, 347–354.

Hadot, Pierre. 2005. *Antikos filosofija – kas tai?* Vertė Aušra Grigaravičiūtė. Vilnius: Aidai.

Inwood, Brad. 2005. *Reading Seneca*. Oxford: Oxford University Press.

Kudulytė-Kairienė, Audronė. 2010. „Pašaipiosios Lucilijaus epigramos“. *Literatūra* 52(3), 21–33.

Lasinskas, Povilas. 2013. „Žmogus Senekos etikos sistemoje“. *Soter* 48(76), 7–26.

Miller, T. A. 1967. „Antičnyje teorij epistoljarnogo stilja“. *Antičnaja epistolografija: očerki*. Moskva: Nauka, 5–24.

Nussbaum, Martha C. 1994. *The therapy of desire: Theory and practice in Hellenistic ethics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Rist, John M. 1980. „Epicurus on friendship“. *Classical Philology* 75, 121–129.

Robertson, Donald. 2013. *Stoicism and the art of happiness: A teach yourself guide*. London: Hodder & Stoughton.

Schafer, John. 2011. „*Epistulae morales* as

dramatized education“. *Classical Philology* 106(1), 32–52.

Schöneegg, Beat. 1999. *Senecas „Epistulae Morales“ als philosophisches Kunstwerk*. Bern: Peter Lang.

Too, Yun Lee. 1994. „Educating Nero: A reading of Seneca’s *Moral Epistles*“. *Reflection of Nero*. Ed. Jás Elsner and Jamie Masters. Cambridge: Cambridge University Press, 211–224.

WHO IS THE REAL ADDRESSEE OF SENECA’S *MORAL LETTERS TO LUCILIUS*?

Jovita Dikmonienė

S u m m a r y

Seneca’s *Moral Letters to Lucilius* and *Dialogues* are the earliest surviving works of the ancient Stoics. Even though Seneca’s *Moral Letters to Lucilius* has attracted a great deal of scholarly attention, there is however disagreement in academia about to whom Seneca’s *Moral Letters to Lucilius* was actually addressed. For instance, some scholars (e. g., D. Dilytė, P. Grimal, etc.) argue that Lucilius was a real person and that the letters are real, whereas others (e. g., B. Inwood, M. T. Griffin etc.) claim that Lucilius is a literary character and consequently Seneca’s *Letters* is literary fiction.

Exploring various primary and secondary sources, this paper investigates the disagreement concerning the addressee in Seneca’s *Moral Letters to Lucilius*. The paper discusses both theories and analyses the influence of the ancient epistolary genre on Seneca’s writings. Moreover, in order to validate one of the theories, the author explores the Roman philosopher’s background, ideas of Stoicism, and the context and period during which the work was written.

The article concludes that Seneca’s *Moral Letters to Lucilius* is a work addressed to the public. *Letters* is not merely a collection of personal correspondence between the two philosophers about the soul, virtue, and justice, but rather, as Miriam T. Griffin asserts, literary fiction. That Seneca always starts and ends

his letters in the epistolary form of communication and always mentions that he has received a letter from Lucilius is not a valid argument to prove that Seneca actually corresponded with Lucilius. Such form conforms to the standards and requirements of the Classical epistolary genre. In fact, due to the lack of historical records in the text, it is likely that in his *Letters*, Seneca creates Seneca *persona*. As a result, we cannot be sure whether the author reveals his true feelings in the text or not.

In various works of Seneca, Lucilius is characterised differently. In *Naturales Quaestiones* ambition is a feeling alien to Lucilius. In *Letters* however, Lucilius pursues a political career. The paper asserts that if Lucilius was indeed a former procurator of Sicily, in his fictional piece Seneca would not urge Lucilius to abandon his career. The paper proposes that the passage about resignation was added to the *Letters* to justify Seneca’s withdrawal and to prove that a true Stoic can remain useful to society even while living a private life. All things considered, Seneca’s *Moral Letters to Lucilius* is not the result of actual correspondence between the two philosophers, but is rather a work inspired by the letters of Epicurus and Cicero, as well as Stoic ideas. It is a carefully contrived Stoic text, written in epistolary form. It is also a perfect literary work designed for future generations.

Gauta: 2015-09-15

Priimta publikuoti: 2015-10-15

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: jovita.dikmoniene@flf.vu.lt